

РОЗДІЛ V

Геоекологія й охорона навколишнього середовища

УДК 631.6.02

О. С. Музиченко – кандидат біологічних наук,
доцент кафедри екології та охорони навколишнього
середовища Волинського національного університету
імені Лесі Українки

Консервація малопродуктивних та деградованих земель Іваничівського й Локачинського районів Волинської області

*Роботу виконано на кафедрі екології
та охорони навколишнього середовища
ВНУ ім. Лесі Українки*

Розглянуто консервацію малопродуктивних та деградованих сільськогосподарських земель Іваничівського та Локачинського районів Волинської області для покращення їх використання. Заліснення – один зі способів для відновлення екологічної стабільності агроєкосистем та природних умов.

Ключові слова: консервація земель, малопродуктивні, ерозійно небезпечні землі, заліснення.

Музиченко О. С. Консервация малопродуктивных и деградированных земель Иваничевского и Локачинского районов Волынской области. Рассматривается консервация малопродуктивных и деградированных сельскохозяйственных земель Иваничевского та Локачинского районов Волынской области с целью улучшения их использования. Залеснение – один из путей восстановления экологической стабильности агроэкоосистем и природных условий.

Ключевые слова: консервация земель, малопродуктивные, эрозийно опасные земли, залеснение.

Muzychenko O. S. Conservation Unproductive and Degraded Lands Ivanychi and Lokachy Districts of Volyn Region. Considered conservation unproductive and of degraded agricultural land Ivanychivskiy and Lokachynskiy districts of Volyn region to improve their use. Afforestation – a way to restore the ecological stability of agro-ecosystems and natural conditions.

Key words: conservation of soil, not fruitful, erosive-dangerous soil, afforestation.

Постановка наукової проблеми та її значення. Нинішній кризовий стан земельних ресурсів України, у тому числі й Волинської області, пов'язаний із надмірною сільськогосподарською освоєністю та розораністю території, дегуміфікацією ґрунтів, поширенням ерозійних процесів, погіршенням агрофізичних й агрохімічних властивостей ґрунтів, накопиченням токсичних речовин.

У цьому контексті невідкладними є наукові дослідження з проблем сучасного землекористування, пошук способів раціонального еколого-безпечного використання, відтворення та охорони земель.

Для проведення екологічних змін у сільськогосподарському землекористуванні фахівці рекомендують насамперед оптимізувати використання землі за допомогою досягнення екологічно збалансованого й економічно доцільного співвідношення між різними видами земельних і сільськогосподарських угідь. Одним зі способів реалізації цього завдання є вилучення із сільськогосподарських угідь деградованих та малопродуктивних земель із їх подальшою консервацією.

Відповідно до статті 51 Закону України „Про охорону земель” [7] консервації підлягають деградовані й малопродуктивні землі, господарське використання яких є екологічно небезпечним та

економічно неефективним, а також техногенно забруднені земельні ділянки, на яких неможливо одержати екологічно чисту продукцію, а перебування людей на цих земельних ділянках небезпечно для їх здоров'я. Одним зі способів покращення використання таких земель є їх консервація шляхом заліснення.

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. Проблема консервації деградованих і малопродуктивних земель присвячені праці таких науковців, як О. І. Гуторов, О. П. Канаш, В. О. Леонець, С. О. Осипчук, Р. В. Тихенко, О. З. Черпіцький та ін. [1–3; 5; 9; 10]. Концепції сталого, екологічно врівноваженого землекористування викладені в працях О. І. Гуторова й С. О. Осипчука. Відтворенню стійких агроландшафтів шляхом поступового скорочення розораності та сільськогосподарської освоєності території до екологічно обґрунтованих меж, вилучення із сільськогосподарського обігу малопродуктивних і деградованих сільськогосподарських угідь присвячені праці В. О. Леонця. Однак багато аспектів указаної проблеми, які пов'язані з регіональними природно-економічними умовами, залишаються недостатньо вивченими й потребують подальшого наукового обґрунтування.

Метою роботи є аналіз сучасного стану процесів консервації малопродуктивних та деградованих земель в Іваничівському й Локачинському районах Волинської області.

Завдання дослідження – оцінка екологічного стану земель, обґрунтування підходів щодо оптимальних шляхів консервації земельних угідь та визначення ефективності цього процесу в досліджуваному регіоні.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Екологічна стійкість агроландшафту залежить від того, скільки в ньому збережено природних фітоценозів. Відомо, що чим більша різноманітність агроландшафту, тим вища його стійкість до антропогенного навантаження. Таким чином, покращення екологічної ситуації полягає в зниженні розораності території, розширенні площі природних кормових угідь та лісових насаджень, тобто в збільшенні питомої ваги екостабілізуючих угідь, створенні екосистем, які функціонують за принципами природних аналогів за мінімізованого антропогенного впливу.

Одним із методів збереження земель, оптимізації природокористування є консервація деградованих та малопродуктивних ґрунтів, а саме вилучення їх з інтенсивного сільськогосподарського використання.

До того ж виведення таких земель (особливо орних) з інтенсивного використання потрібно розглядати не тільки з погляду припинення подальшого розвитку деградаційних процесів, а й у контексті відтворення природних ландшафтів за рахунок відповідного збільшення площі екологічно стабільних угідь (лісів, сіножатей, пасовищ тощо).

Залежно від виду деградації застосовують різні напрями консервації [4]. Консервація ґрунтів легкого механічного складу має, як правило, незворотний характер. Здебільшого їх треба вилучати зі складу сільськогосподарських угідь. Найдоцільнішим напрямом консервації таких земель є заліснення.

Консервацію ґрунтів важкого механічного складу проводять переважно залуженням або переведенням орних земель у перелогі. Доцільно використовувати їх також як лукопасовищні угіддя.

Ґрунти скелетного механічного складу потребують залуження й використання під пасовища з нормованим випасом худоби та місця розселення, відновлення природної флори та фауни.

Найбільш порушені землі з виходами порід, розмитими й сильнозмитими ґрунтами вилучають зі складу ріллі з наступним залуженням для використання під лукопасовищні угіддя з нормованим випасанням худоби.

Під час віднесення сільськогосподарських угідь до деградованих, малопродуктивних та техногенно забруднених земель враховуються основні показники, що характеризують ґрунтові властивості й зумовлюють необхідність консервації земель за природно-сільськогосподарськими зонами: еродованість, гранулометричний склад, уміст гумусу, кислотність ґрунтів, фізичну деградацію, хімічне та радіаційне забруднення [6].

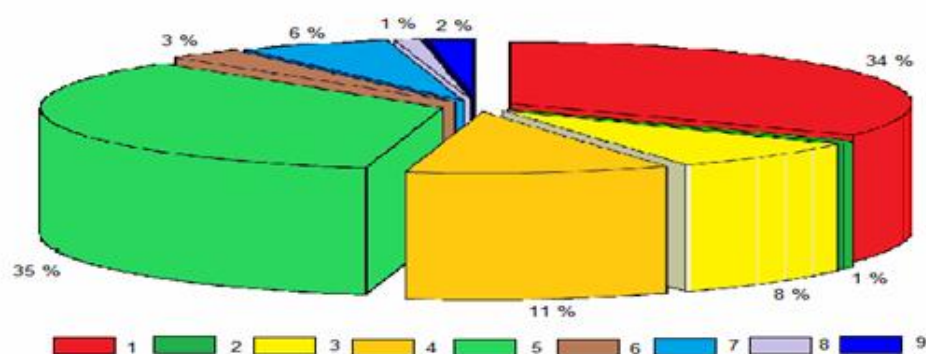
Згідно з регіональною Програмою охорони родючості ґрунтів Волинської області на 2004–2015 рр., на території області здійснюють консервацію земель шляхом заліснення еродованих земель запасу й резервного фонду, спрямованого на покращення хімічних і фізичних властивостей

грунту, збереження та підвищення їх родючості й формування збалансованої раціональної структури угідь.

Волинська область є аграрним регіоном України, що має достатній резерв ґрунтів для забезпечення виробництва високоякісної сільськогосподарської продукції. Фізико-географічне розміщення Волинської області й особливості її природно-ресурсного потенціалу зумовлюють провідну роль земельного фонду.

Земельний фонд Волинської області на 01.01.2008 р. становив 2014,4 тис. га, із них 1052,2 тис. га, або 52 %, займають сільськогосподарські угіддя, що свідчить про високий рівень сільськогосподарської освоєності земель (рис. 1).

Структура земельного фонду Волинської області підтверджує, що більшість території зайнято сільськогосподарськими землями – 1084,8 тис. га (54 %), із них сільськогосподарські угіддя становлять 52 % (1052,2 тис. га) [9].

1 – рілля; 2 – багаторічні насадження; 3 – сіножаті; 4 – пасовища; 5 – ліси та лісовкриті площі; 6 – забудовані землі; 7 – болота; 8 – відкриті землі без рослинного покриття; 9 – води

Рис. 1. Структура земельного фонду Волинської області станом на 01.01.2008 р. [8]

Проте, за даними головного управління Держкомзему у Волинській області, нараховується понад 362 тис. га еродованих земель, які піддаються водній ерозії й дефляційним процесам; із них – дефляційно небезпечних сільськогосподарських угідь нараховується 582,2 тис. га, що становить 23,5 % від їх площі.

На території Волинської області протягом 2006–2009 рр. заліснено деградованих і малопродуктивних земель 2158 га. Якщо у 2006 р. заліснення здійснено в 16 районах (667,44 га), то у 2009 р. – лише в 14 районах на площі 592,94 га (табл. 1).

Відтворення лісів повинно здійснюватися з урахуванням екологічних, соціально-економічних та природно-кліматичних умов регіону. Для південних районів області, зокрема Локачинського й Іваничівського, заліснення здійснюється шляхом формування площинних (протиерозійних) захисних лісонасаджень, що зумовлено насамперед особливостями рельєфу цієї території.

Іваничівський і Локачинський райони розміщені в південно-західній частині Волинської області. З геоморфологічного погляду територія розміщена у двох геоморфологічних районах – Волинській височині та Поліській низовині. Геоморфологічні, кліматичні, ґрунтово-рослинні й інші особливості природних умов, а також антропогенні чинники призводять до деградації ґрунтів.

Північна поліська частина характеризується дефляційними процесами, а в південній, лісостеповій відбувається водна ерозія. Ґрунти обох зон характеризуються низьким умістом гумусу, легким механічним складом, що спричиняє розвіювання та розмивання орних шарів при значній розораності території. Ерозійні процеси на цій території підсилюються розчленованістю території, великими перепадами висот, крутизоною схилів, на яких вони залягають, та низьким відсотком лісовкритих площ, а отже слабкою захищеністю від розмивання.

Обсяги здійснення консервації деградованих та малопродуктивних земель запасу й резерву шляхом їх заліснення у 2006–2009 рр.*

Райони, де проводилася консервація	Площа, на якій проведено консервацію шляхом заліснення, га				
	2006	2007	2008	2009	Разом
Володимир-Волинський	13,00	–	45,00	30,20	88,20
Горохівський	33,60	–	29,00	19,00	81,60
Іваничівський	27,80	11,20	38,00	28,10	105,10
Камінь-Каширський	35,20	11,20	41,00	29,00	116,40
Ківерцівський	99,00	13,20	73,00	57,80	243,00
Ковельський	101,70	8,80	113,33	105,44	329,27
Локачинський	42,60	11,20	85,00	99,00	237,80
Луцький	56,60	–	–	–	56,60
Любешівський	38,00	13,90	28,48	24,41	104,79
Любомльський	23,84	20,50	53,64	36,60	134,58
Маневицький	48,30	15,00	63,00	41,50	167,80
Ратнівський	16,00	10,40	36,00	23,10	85,50
Рожищенський	42,70	11,00	20,40	38,50	112,60
Старовижівський	44,90	–	42,00	–	86,90
Турійський	34,20	11,00	71,81	39,70	156,71
Шацький	10,00	–	20,64	20,64	51,28
Усього	667,44	137,40	760,30	592,99	2158,13

* Складено за даними ДП „Волинський науково-дослідний та проектний інститут землеустрою”

Північна частина Іваничівського району та більшість Локачинського характеризуються порівняно незначною еродованістю ґрунтів. Частка таких земель від загальної їх площі становить від 1 до 10 %. Для цих територій, окрім консервації шляхом заліснення, рекомендованими протиерозійними заходами є впровадження ґрунтозахисних сівозмін, обробіток ґрунтів уперек схилів, внесення підвищених доз органічних добрив.

Решта території Іваничівського та південно-західна частина Локачинського районів характеризується дещо вищим показником еродованості – 11–30 %. Для цих територій рекомендується проводити суцільне залуження й заліснення схилів, а також смугові лісопосадки.

Північна частина Локачинського району, що вклинилась у Поліську зону, характеризується проявами дефляції ґрунтів, оскільки більшість ґрунтів тут піщані та супіщані, тобто такі, що за своїм механічним складом сприяють розвитку вітрової ерозії. Частка їх становить від 31 до 50 %. За таких умов потрібно проводити протидефляційні захисні лісонасадження, люпинізацію й внесення значних доз органічних добрив, суцільне заліснення територій, а також обмежувати випасання худоби.

У поліській зоні вітрова ерозія відбувається на більш відкритих, незахищених ділянках, тобто віддалених від населених пунктів, існуючих лісів, лісосмуг та інших лісовкритих площ.

Проте на Волинській височині є й інші ділянки, що також потребують охорони від деградації. Вони містяться на схилах, крутизна яких іноді сягає 10–12°. Багато ґрунтів змиті, іноді сильнозмиті, характеризуються низьким умістом гумусу – 0,5–0,7 %. Ці сприятливі для водної ерозії умови призвели до того, що в багатьох місцях на поверхню виступає материнська порода.

Консервація малопродуктивних деградованих земель у цих районах проводиться шляхом суцільного насадження деревних порід. Добір деревних порід здійснювався з цінних, швидкорослих, біологічно стійких порід, які можуть успішно зростати в цих ґрунтово-кліматичних умовах, з урахуванням наявності й перспективи вирощування посадкового матеріалу в розсадниках лісових господарств області.

Для різних ділянок, що підлягали залісненню, застосовувалися різні схеми, які враховували природні особливості кожної з них. Відповідно до цих схем основна деревна порода, що застосовувалася під час лісонасадження, – це сосна звичайна. На більшості ділянок вона була єдиною. Інші ділянки, поряд з основною, засаджувалися ще супутніми породами: дубом черешчатим,

ялиною європейською, ясенем звичайним, березою повислою. Основними схемами змішування деревних порід були 10С, 8С2Д, 9С1Д, 8С2Я, 8С2Б.

Висадку сіянців проводили в рядки, де ширина міжрядь становила 2 м, а відстань між сіянцями в рядку – 0,5 або 0,7 м.

Таблиця 2

Динаміка проведення заліснення в Іваничівському та Локачинському районах у 2006–2008 рр., га

Райони	2006	2007	2008	2009 (станом на 01.05.)
Іваничівський район	23,0	–	38,0	28,1
Локачинський район	67,0	–	82,0	76,0
Усього	90,0	–	110,0	104,0

Співвідношення основної та супутніх деревних порід згідно з різними схемами змішування становило 9:1 або 8:2.

У перспективі можливе застосування й інших схем змішування з використанням різних деревних порід. Загалом протягом 2006–2009 рр. на території обох районів заліснено 25 ділянок із малопродуктивними ґрунтами загальною площею 242 га (табл. 2).

Висновки й перспективи подальших досліджень. Таким чином, для врятування земель від подальшої деградації та для зниження рівня загальної еродованості території проведено консервацію сільськогосподарських земель шляхом заліснення. Це, зі свого боку, сприятиме зниженню показника розораності території, розширить площу лісових насаджень, а також створить стабілізуючі екосистеми, що працюють за принципом природних аналогів за мінімізованого антропогенного впливу й тим самим покращить екологічну ситуацію в регіоні.

Враховуючи існуючий стан земельних ресурсів, потрібно й надалі розробляти та вдосконалювати заходи щодо покращення агроєкологічного стану земель із подальшим їх використанням.

Література

1. Гуторов О. І. Еколого-економічні проблеми трансформації земель сільськогосподарського призначення в Україні / О. І. Гуторов, К. М. Бойко // Вісн. ХНАУ. – 2003. – № 6. – С. 225–226.
2. Земельний кодекс України // Землевпорядкування. – 2001. – № 4. – С. 47–107.
3. Леонець В. О. Методичні особливості розробки проектів землеустрою щодо консервації деградованих земель і малопродуктивних земель / В. О. Леонець // Землеустрій і кадастр. – 2004. – № 1–2. – С. 27–31.
4. Методичні рекомендації щодо механізму виведення з господарського обігу земель, що підлягають консервації. – К. : Держкомзем України ; ДП Голов. наук.-дослід. та проект. ін-т землеустрою. – 2005. – 77 с.
5. Новаковський Л. Я. Консервація деградованих і малопродуктивних орних земель України / Л. Я. Новаковський, О. П. Канаш, В. О. Леонець // Вісн. аграрної науки. – 2000. – № 25. – С. 15–23.
6. Про Порядок консервації земель: Затверджений наказом Держкомзему України від 17.10.2002 р. № 175 // Інфодиск „Законодавство України”.
7. Про охорону земель : Закон України // Уряд. кур’єр. – 2003. – № 144. – 6 серп.
8. Статистичний збірник Волинської області. – Луцьк : [б. в.], 2007. – 126 с.
9. Тихенко Р. В. Консервація деградованих та малородючих ґрунтів Черкащини як елемент еколого-економічної оптимізації землекористування / Р. В. Тихенко // Землевпорядний вісн. – 2006. – № 4. – С. 50–55.
10. Черпіцький О. З. Еколого-економічні механізми захисту земельних ресурсів від деградаційних процесів у ринкових умовах (теорія, методологія, практика) / О. З. Черпіцький // Землеустрій і кадастр. – 2004. – № 3–4. – С. 85–90.

Адреса для листування:

м. Луцьк, просп. Волі, 13, хімічний факультет,
тел. (0332) 243548.

Статтю подано до редколегії
15.03.2011 р.